

УДК 1«654»(470)

Мащенко Е. І.

СЕМЕН ФРАНК ПРО СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

У статті здійснено спробу реконструювати погляд видатного російського філософа Семена Франка на сутність філософії та проаналізувати його бачення філософа як виразника певного світогляду.

Серед дослідників філософії Семена Людвиговича Франка стало вже традицією цитувати слова В. Зеньковського, який писав: «За силою філософського бачення Франка без вагань можна назвати найвидатнішим російським філософом

взагалі» [1, 450]. Ця характеристика найточніше передає значущість творчості російського мислителя.

Звернімо увагу на те, що навіть в автобіографічному нарисі С. Франк майже не вдається до

розгляду власної світоглядної еволюції: народження його філософії - процес, прихований навіть від нього самого, процес душевно-інтимний. Звичайно, згодом у своїх працях він сам визнаватиме, що на його світогляд вплинули Нікола Кузанський, Г. Ляйбніц, Й. Фіхте, Плотін, В. Соловйов, А. Бергсон. Однак перший філософський крок мислителя відбувся як момент осягнення живого знання.

Після негативного досвіду знайомства з марксизмом він вивчає середньовічну та новочасну європейську думку і в «Етиці» Спінози знаходить зразок чистої теоретичної філософії, якої давно прагнув. Своє народження як філософа він описує так: «Тієї миті я відчув реальність духу, реальність глибини у моїй власній душі - і без якихось особливих рішень мою внутрішню долю було визначеної...» Я став «філософом», хоча постійно ухилявся від цього шару буття в політику, суспільне життя, в зовнішнє буття» [2, 54]. С. Франк мислить виникнення філософії як світогляду тільки в акті одномоментної інтуїції. Якщо процес відбувається у зворотньому напрямку (від системи до інтуїції), світогляд відображатиме буття не таким, яким воно є насправді, а таким, яким воно має бути, - явище, на його думку, досить поширене серед послідовників та інтерпретаторів Маркса. Їхня «філософія марксизму», зазначає Франк, висловлює аж ніяк не *genetivus objectivus*, а *genetivus subjectivus*, бо до справжнього філософського аналізу марксизму у них ніколи справа не доходить - як правило, зупиняються на тому, яку філософію *повинен* сповідувати марксизм [3, 101]. Таким підходом грішать не лише марксистки. У праці «Про неможливість філософії» С. Франк порівнює інтелектуальні вправи подібних горе-мислителів з дитячою грою в кубики: вони захоплено складають будиночок, абсолютно серйозно сподіваючись, що в ньому можна буде жити. Особливо дратує філософа формула «мав би бути». Так, на його думку, «філософують» брехуни або дурні. На цьому наголошує К. Ісупов, зазначаючи, що завдяки усуненню тверджень в умовному спосібі С. Франк відкрив новий етап в осмисленні творчості О. Пушкіна, перейшовши від рефлексивної писанини, яку на Заході називають «есеїстикою», до серйозної філософської пушкінологічної герменевтики [4, 184].

У своїх спогадах С. Франк не стільки характеризує свій світогляд, скільки оповідає, яким він не є і що він заперечує; так само у своїх роздумах про сутність філософії мислитель частіше вдається до негативних визначень.

Філософія *не є наукою*. Об'єктивна дійсність

охоплює лише частину змісту всього того, що ми можемо відчувати, обмірковувати і пережити. Те, що не входить до її складу, залишається особистим надбанням нашого духовного життя. С. Франк нарікає, що це можна було б назвати «суб'єктивною дійсністю, якби поняття «суб'єктивного» не мало такого гидкого історичного присмаку і не асоціювалося з ідеєю довільності і необов'язковості» [5, 172]. Отже, він вдається до поняття «іманентне трансцендентальне», головною характеристикою якого можна назвати те, що його *переживають*, а відтак включають до реального життя. Коли ж говорять про науку, предметом якої є дійсність, насправді мають на увазі природознавство у широкому значенні цього слова. Хоч би якими загальнозначущими були закони, відкриті певною наукою в емпіричній сфері, вони висвітлюватимуть лише один бік реальності, один із нескінченних проявів реального життя. Причини і наслідки, речі і сили не входять, наголошує С. Франк, до кола інтересів філософії. Її навіть не цікавить те, що стоїть над розрізненими острівцями буття, вона постійно звертається до того, що *під* ними - до самих глибин і витоків буття.

Філософія *не є етикою*. Одразу зазначимо, що С. Франк має на увазі заперечення не етичних мотивів у філософських системах, а тих напрямків, які зводять сутність філософії до етичних доктрин, тих концепцій, у яких «філософія характеризується як наука про цінності і ненормально забарвлюється в етичний колір» [6, 136]. Прагматизм, наприклад, подає філософію як проповідь, спрямовану на перегляд цілей і цінностей людського життя й культури. Цінність, у розумінні прагматиків, визначається практичною користю не об'єктивного характеру, а такою, що встановлена на суб'єктивно-особистісному рівні. Філософія перетворюється на досить сумнівну науку про відносні практичні цінності у конкретному контексті. Мислитель виступає проти моралізаторства й індивідуалістичних тлумачень навіть у сфері етики, не кажучи вже про філософію як таку. Говорити про філософську концепцію зокрема і про світоглядну систему взагалі можна лише там, переконаний він, де вихідною тезою слугує визнання абсолютної істини й абсолютного смислу [7, 116].

Прагматизм як система світосприйняття, вважає філософ, міг з'явитися лише під час загальної духовної кризи, причому Франк розглядає його як найцікавіший продукт цієї кризи. Позитивного впливу на розвиток філософії прагматизм не справить, але своєю руйнівною діяльністю може зробити їй величезну послугу, розчис-

тивши і підготувавши ґрунт для повернення в зону першочергової уваги філософського знання того об'єкта, який розкриватиме реальність такою, якою вона є.

Філософія *не є теорією пізнання*. Навіть у німецькій філософії, доводить С Франк, гносеологія не могла претендувати на роль всеосяжної світоглядної системи. Вона, навпаки, ставила за мету застерегти наукове пізнання від навернення до метафізики, отже, визнавала існування останньої. Претензії Канта на створення системи обґрунтування можливості знання як фундаментального принципу будь-якої філософії повернули потік філософування у річище гносеології, накреслене ще раціоналізмом Декарта. Сама історія свідчить про неправомірність таких зазіхань. Прорив в онтологію було розпочато в тій-таки німецькій філософії: Фіхте і Гегель, а за ними Макс Шелер і Ніколай Гартман, на думку Франка, позбавляють теорію пізнання формальності і звільняють онтологію від її обмежувального схематизму; вона сама стає фундаментальною частиною онтології.

Російський мислитель ніколи не вдавався до прямої полеміки з кантіанцями. Його робота «Предмет знання» є гідною заочною відповіддю не тільки неокантіанцям, а й самому Канту. Безпорадність критицизму С. Франк розкриває єдиним питанням: знання можливе за умови його змістовної наповненості, то ж звідки ми беремо зміст знання? Основою будь-якого пізнавального акту, предметного буття і будь-якого знання про предметне буття він називає саме буття. Людина здатна емпіричним шляхом пізнавати предметний шар реальності. Її знання реалізується у поняттях і обов'язково спричиняє утворення ідеальних конструкцій, виведених з емпіричної даності. Якщо б людина не була занурена в буття, її розмірковування обмежувалися б фіксацією наявності кантівських «речей у собі». Живе знання охоплює повноту реального змісту предмета і призводить до занурення особистості в саме буття. Як не дивно, витоки вкоріненої у бутті гносеології С Франк вбачає у філософії Спінози, якого завжди вважали символом граничного раціоналізму. Субстанцію Спінози він пояснює «як ту одвічну єдність, в якій безпосередньо даний зв'язок між мислячим і мислимим, суб'єктом і об'єктом» [8, 536]. Отже, жодна наука не питатиме «як можна знати?», якщо спочатку філософія не обґрунтує «що пізнаємо?». Це впритул наближає нас до поняття філософії у С. Франка. Однак залишається ще одна сфера, принципово відмежована мислителем від чистої філософії.

Філософія *не є богослов'ям*. Вкоріненість лю-

дини у бутті перетворює пізнання з холодного байдужого відображення суцього на переживання реальності, частиною якої є сама людина. У С. Франка будь-що існує в бутті не завдяки самототожності, а, навпаки, завдяки нерозривності зв'язку з усім іншим. Якесь «А» залучене до реальності лише тому, що «А не є не-А» [9, 231]. Абсолютне постає не як щось відсторонене, а як даний у живому знанні-переживанні Абсолют. У такому разі філософія та релігія претендують на один і той самий предмет - Абсолют, даний в особистому переживанні реальності. Зазначаючи фашистської окупації у Франції, виснажений ностальгією, постійними поневіряннями і нацистськими гоніннями, С. Л. Франк у статті «Про неможливість філософії» напише, що не хоче шукати філософію, йому потрібна звичайна мудрість - правда розуму і серця. У тій статті він наводить уявну розмову богослова з мудрецем:

Філософ: *Як узгодити зло із всеблагістю і всемогутністю Бога?*

Богослов: *Бог дав людям свододу, тобто можливість грішити.*

Філософ: *Навіщо Бог дав людям таку свододу? Чому він не міг дати свододу, притаманну, наприклад, святим, тобто свододу як вільну неможливість грішити?*

Богослов: *Це неможливо, бо якесь там М є N, N є P, з чого випливає, що... і т. ін.*

Але філософ приголомшить його запереченням: *Якщо це так, то Бог мав би облаштувати світ так, щоб М не було N, N не було P т. ін. Я запитую: чому?* [10].

Богослов'я не знайде раціонального обґрунтування для його «чому?», тому воно апелює до віри. Філософія в тому розумінні, в якому про неї розмірковує Франк, дає можливість переживати усі «тому що» в акті всеосяжної інтуїції, інтуїції буття. Філософ уже знає «чому», його проблема - адекватно висловити те, що він пережив у духовному досвіді. «Можна набувати якого завгодно предметного чи об'єктивно-наукового вигляду, але будь-яка філософія врешті-решт є нічим іншим, як сповіддю - сповіддю про те, що людина відчуває і любить, що непокоїть її душу, в чому вона знаходить опору, чим живе» [11, 179].

Таким чином, ми підійшли до головної тези Франкового розуміння філософії: філософія - *це онтологія*, конститутивною ознакою якої є інтуїція. Філософ повністю поділяє думку Канта про те, що можна навчити не філософії, а лише філософуванню. Світоглядна система постає як наслідок єдиного всеосяжного акту інтуїції; вона не виникає, адже вже є як тут-реальність, треба

її лише інтуїтивно *осягнути*; вона в жодному разі *не складається*, адже є заданою наперед *єдністю*, сутність якої не впливає з накреслених окремих ідей, запозичень, синтезів. Це моноліт. Для С. Франка філософія - це завжди *онтологія*, в центрі її розгляду - завжди буття, як воно є. Тому філософ не розрізняє буття і суще, поза «сущим» буття немає. Франк називає це *реальністю*. Вирішальну роль у формуванні такого підходу відіграли філософські ідеї Е. Гуссерля (поняття інтенціональності) й А. Бергсона (поняття первинної інтуїції). Отже, пізнання, за С. Франком, - містичне схоплення самого буття, а *філософія постає як осягнена у своїй всеедності онтологія реальності*.

Буття - Абсолютне, всеедність усіх єдностей. Стати поза ним означає заперечити його всеосяжність. Через це, робить висновок С. Франк, «філософ приречений говорити все життя про одне й те саме і ніколи не висловити того, що він побачив і помислив. <...> Уся складність його системи ... є лише виразом невідповідності між його простою інтуїцією і засобами для її передачі» [12, 32]. Кожен філософ створює свою всеосяжну систему, однак той самий голос, та сама інтуїція змушує його починати пошук спочатку, заперечувати те, що логічно впливає з його вихідних настанов, бо воно не відповідає конкретній інтуїції. Побудувати філософську концепцію як всеосяжну систему неможливо: «починаєш розплутувати один кінець - заплутується інший» [10, 90], відтак можна лише пережити інтуїцію певного світогляду. Виходить, ніби Франк суперечить сам собі - визначив філософію як цілісну систему світогляду і потім заперечив можливість існування такої системи. Насправді, під цілісною він розуміє систему, підпорядковану всеосяжній інтуїції, а предметом постійної критики у нього стають претензії на всеосяжність знання. «Усі філософи, які намагаються в системі думок осягнути все і все упорядкувати - «зрозуміти», «пояснити» і, значить, упорядкувати - або брехуни, або дурні (найчастіше - і те, й інше разом). (Критика ця, звісно, стосується і мене самого. Смирено каюся, що грішив нерозумною і несумлінною думкою в своєму житті). Під старість, наслідуючи чудову формулу Толстого «Старому брехати - як багатому красити», хочу бути абсолютно правдивим і смиреним у думках. Тому я шукаю не «філософії», а мудрості, тобто просто правди» [10, 89]. Людське знання дає уявлення лише про розрізнені спектри реальності. Буття - ніби освітлена окремими прожекторами темрява, розколота на безліч секторів. Найбільш невдячна справа для філо-

софа, вважає С. Франк, замазувати тріщини буття. Єдиний вихід - усвідомлення його безмежної глибини. Інтуїцію всеедності можна пережити, перебуваючи у будь-якому спектрі реальності.

Мислитель розрізняє два типи знання: первинне, або металогічне (це, власне, і є інтуїція), та абстрактне (висловлене в поняттях і судженнях про окремі сфери буття). Як будь-який світогляд походить від живого знання, так філософський світогляд народжується як жива інтуїція всеосяжності реальності. Він заснований на металогічному, первинному знанні, тому й онтологію філософ називає «першою філософією».

Аналізуючи розуміння С. Франком філософської інтуїції та її ролі у формуванні філософської системи світогляду, важливо зазначити, що російський мислитель завжди прискіпливо ставився до тих, кого слід називати філософами. Чимало з тих, кого історики філософії традиційно зараховують до метрів саме філософської думки, не отримали цього статусу від С. Франка. Справжніми філософами він вважає тих, хто починає із всеосяжної інтуїції, байдуже навіть, якщо вони не змогли повністю й адекватно втілити її у своїй системі, це природно. Головне, щоб вони усвідомлювали її вихідним принципом осягнення реальності. Філософська система повинна розгортатися від загального (інтуїції всеедності) до часткового (розв'язання конкретних філософських проблем).

Запропонований С. Франком підхід виглядає відверто суб'єктивним: інтуїтивіст бергсонівського зразка закликає усіх до своїх лав; у російській філософії він, звичайно, виділяє М. Лосського, зазначаючи, що його праця «Обґрунтування інтуїтивізму» варта того, щоб у майбутньому стати еталоном для російської науково-філософської традиції. Спробуємо виправдати «суб'єктивізм» С. Франка з його ж власної точки зору. По-перше, такий підхід уособлює особистий духовний шлях С. Франка, втілений в усьому його житті. По-друге, з погляду мислителя онтологічна гносеологія стає можливою лише завдяки вкоріненості в бутті нас самих і всього, що ми пізнаємо. Основа будь-якого знання - інтуїція. Філософське знання не виняток, а навпаки - перший приклад для доведення правила, бо осягнення Абсолютного можливе *лише* в акті інтуїції. По-третє, у С. Франка філософія можлива як цілісна система саме тому, що в кожній її частині проглядатиме інтуїтивно осягнене Абсолютне. На відміну від мислителів, які намагаються реконструювати всеедність як мозаїку з пізнавальних уламків реальності, у С. Франка вона є не-

від'ємним атрибутом цілісного буття. Це те визнання абсолютної істини, без якого взагалі неможлива філософська система. Питання про пізнаваність Абсолютного виступає другорядним, вже на тлі визнання його існування. Спроби ж пізнати його - гонитва за фантомом.

Є багато потужних за своєю силою і змістовністю світоглядів, які так само побудовані на ствердженні всеєдності буття. Їх принциповий недолік у тому, вважає С. Франк, що Абсолют постає похідним з певних попередніх запитів, внаслідок рефлексії над фрагментарними проблемами, їм потрібен Абсолют, щоб обґрунтувати все інше. С. Франку потрібне все інше, щоб у ньому побачити пережиту інтуїцію всеєдності буття. Так потрапляють до категорії мислителів не лише Ф. Достоєвський, Л. Толстой, О. Пушкін, М. Гоголь, Ю. Лермонтов, а й О. Хомяков, І. Киреевський, К. Леонтьєв і навіть В. Соловйов, якого Франк називає інтимно-містичною і водночас суспільно-дієвою натурою, тому радше богословом і релігійним публіцистом, аніж філософом. Російська філософська культура багата на мислителів і майже не знала філософів. Філософія не тотожна світогляду. Філософія - це вчення про світогляд, шлях до його обґрунтування. Так, характеризуючи творчість Вільяма Джемса, С. Франк вказує на те, що своїм розумінням душі як моноліта, що поєднує різноманіття переживань реальності, американський психолог дуже близько підходить до поняття всеєдності [13]. Вчена ерудиція та широка обізнаність з історією свого предмета не завадили йому звільнитися від нав'язаних теорій, понять і наукових традицій і спрямувати потік пізнання до самої сутності речей. Але на шляху до прояснення передчуття всеосяжної інтуїції професор впадає в ересь прагматизму. Головним його здобутком С. Франк вважає те, що він звільнив емпіризм від раціоналізму, проте як занадто енергійна натура не мав бажання і хисту до логічного впорядкування ідей і глибокого наукового обґрунтування світогляду.

«Проміжний» статус між філософом і мислителем отримав у С. Франка його сучасник О. Гуревич. «Основна думка його філософської кон-

цепції не нова, але в цьому полягає не її недолік, а швидше за все перевага: майже всі найглибші ідеї, що вловлюють якусь правдиву і суттєву рису в устрої буття, вже були висловлені, і разом з тим постійно наново відкриваються творчому розуму, який ніколи не може черпати істину з чужих думок і книг, а завжди беруть її із себе, зі своєї особистої інтуїції» [14, V]. Оригінальність світогляду з посиланням на інтуїтивні методи його обґрунтування роблять О. Гуревича більше, ніж просто мислителем. Але неусвідомленість його прив'язування до цього методу і нехтування абсолютно очевидними паралелями з давніми мислителями не дають йому прирівнятися до справжнього філософа. Відірваність від реального історичного духу філософії С. Франк вважає серйозним недоліком.

Взірцем чистого теоретика-філософа у російській філософії Франк вважає Л. Лопатіна. Його спірітуалістична метафізика, несправедливо відкинута на задній план іменами модних мислителів-публіцистів, обґрунтована тим раціоналістичним методом, який показує всю нікчемність зазіхань кантівського критицизму на існування теорії пізнання без онтології сушого. Прикро, що Л. Лопатін не відчув надраціональне інтуїтивне джерело своєї раціональності. Це спричинило діаметральне розходження віри й розуму, спокусило його зазіхнути на раціональне обґрунтування сфери, де панує «мудре незнання», і поставило могутній корпус метафізики на хиткі ноги дуалізму. Але його раціоналізм у методології побудови філософської системи, нехай навіть надмірний, підтвердив переваги чистої думки.

Отже, філософія, в розумінні С. Франка, постає як системно-наукове обґрунтування особистісного світогляду, даного як досвід інтуїції всеосяжності буття. «Особистісного» в тому розумінні, що ця інтуїція дається конкретній людині в переживанні реальності, в живому знанні. Застосування раціонального методу обґрунтування у філософії є неминучим, але так само невідворотно постануть обмеженість і неспівмірність самої інтуїції із засобами її вираження. І ніщо, на думку С. Франка, так красномовно про це не свідчить, як історія самої філософії.

1. *Зеньковский В. В.* История русской философии: В 2-х т. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. - Т. 1. - С. 450.
2. *Франк С. Л.* Предсмертное. Воспоминания и мысли // *Франк С. Л.* Русское мировоззрение. - СПб.: Наука, 1996. - С. 39-58.
3. *Франк С. Л.* <Рецензия> Очерки по философии марксизма: Философский сборник. - СПб., 1908 // *Русская мысль.* - 1908. - № 5, - С. 101.
4. *Исупов К. Г.* <Рецензия> Пушкин в русской философии

1. *Зеньковский В. В.* История русской философии: В 2-х т. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. - Т. 1. - С. 450.
2. *Франк С. Л.* Предсмертное. Воспоминания и мысли // *Франк С. Л.* Русское мировоззрение. - СПб.: Наука, 1996. - С. 39-58.
3. *Франк С. Л.* <Рецензия> Очерки по философии марксизма: Философский сборник. - СПб., 1908 // *Русская мысль.* - 1908. - № 5, - С. 101.
4. *Исупов К. Г.* <Рецензия> Пушкин в русской философии
5. *Франк С. Л.* О критическом идеализме // *Назарова О. И.* Онтологическое обоснование интуитивизма в философии С. Франка. - М.: Идея-пресс, 2003. - С. 172-173.
6. *Франк С. Л.* <Рецензия> *Г. Риккерт.* Философия истории // *Русская мысль.* - 1908. - № 6, - С. 136.
7. *Франк С. Л.* Прагматизм как философское учение // *Русская мысль.* - 1910. - № 5-6, - С. 116.

8. Франк С. Л. Учение Спинозы об атрибутах // Вопросы философии и психологии.- 1912.- Кн. 114. (IV).- С. 536.
9. Франк. С. Л. Предмет знания // Франк С. Л. Предмет знания. Душа человека.- СПб.: Наука, 1995,- С. 231.
10. Франк. С. Л. О невозможности философии // Франк С. Л. Русское мировоззрение.- СПб.: Наука, 1996.- С. 88-95.
11. Франк. С. Л. Письмо Бинсвангеру от 12.07.1942.- № 148 // Вопросы философии.- 1995,- № 9,- С. 179.
12. Франк С. Л. О философской интуиции // Русская мысль.- 1912,-№ 3.-С. 32.
13. Франк С. Л. Виллиам Джемс //Русская мысль.- 1910.- № 10.-С. 218-221.
14. Франк С. Л. Предисловие // Гуревич А. В. Философские исследования и очерки / Под ред. и с предисловием Франка С. Л.- М.: Труд, б/г.- С.V

E. Mashchenko

SEMEN FRANK: CONCEPTION AND PURPOSE OF PHILOSOPHY

The author of the article makes an attempt to constitute Frank's standpoint about the notion of philosophy and to analyze his perception of a philosopher as a creator and a translator of the Weltanschauung.